

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.7

Тетяна КІЗИМА

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ДО ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ПРАГМАТИКО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Зазначено, що у процесі реформування української економіки суттєво зростає інтерес до осмислення сутності та аналізу основних інструментів заощаджень домогосподарств, а також процесу їх трансформації в інвестиційні ресурси. Обґрунтовано, що метою статті є поглиблення теоретичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо активізації використання вітчизняними домогосподарствами основних інструментів інвестування заощаджень на фінансовому ринку України.

Доведено, що основними інструментами заощаджень домогосподарств на фінансовому ринку України є: банківські депозити, кошти на рахунках у небанківських фінансово-кредитних установах, готівка у національній та іноземних валютах, цінні папери, золото тощо.

Вказано, що традиційно популярним і найбільш привабливим для українців інструментом заощаджень залишаються банківські депозити, яким властиві як суттєві переваги, так і певні недоліки.

Висвітлено, що серед небанківських фінансово-кредитних інституцій найбільш тісно із сектором домогосподарств співпрацюють кредитні спілки, страхові компанії зі страхування життя та недержавні пенсійні фонди, хоча діяльність цих установ із залучення заощаджень домогосподарств є менш потужною у порівнянні з банками.

Визначено, що недовірою населення до держави загалом та інституцій фондового ринку зокрема є незначне використання вітчизняними домогосподарствами такого фінансового інструменту, як цінні папери (лише близько 1–2% українців готові інвестувати свої заощадження в інструменти фондового ринку).

Констатовано, що домогосподарства України внаслідок несформованості належного інституційного середовища не можуть сьогодні функціонувати в якості стратегічного інвестора національної економіки. Отже, активізація цього напрямку вимагає від органів державної влади і управління розробки національних проектів, орієнтованих на покращення фінансового становища українських домогосподарств та посилення їх інвестиційної присутності на фінансовому ринку України.

© Тетяна Кізіма, 2018.

Ключові слова: *заощадження домогосподарств, інвестування, фінансові інструменти, фінансовий ринок, фінансові активи.*

Код JEL classification: G 110

Постановка проблеми. У контексті назрілих проблем, пов'язаних із подоланням кризових явищ та інфляційних процесів у національній економіці, дослідження основних фінансових інструментів залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів набуває важливого науково-теоретичного і практичного значення. У ході сучасного реформування української економіки значно зростає інтерес до осмислення сутності та аналізу основних інструментів заощаджень домогосподарств, а також процесу їх трансформації в інвестиційні ресурси. У численних наукових публікаціях авторами зроблено однозначний висновок про те, що сьогодні постає гостра необхідність звернутися до резервного внутрішнього капіталу – заощаджень населення та активно використовувати його інвестиційний потенціал. Причому формування вітчизняного ринку заощаджень і державної стратегії у цій сфері має стати одним із пріоритетних завдань сучасного етапу розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування заощаджень присвячені численні праці як всесвітньо відомих класиків економічної науки (Л. Вальрас, Дж. М. Кейнс, С. Кузнец, Г. Марковіц, А. Маршалл, Ф. Модільяні, П. Роуз, П. Самуельсон, А. Сміт, Р. Солоу, І. Фішер, М. Фрідман), так і вітчизняних (М. Алексеєнко, О. Ватаманюк, З. Васильченко, О. Васюренко, А. Вожжов, О. Дзюблюк, Н. Дорофеева, В. Марцин, М. Меламед, А. Мороз, С. Панчишин, В. Рисін, М. Савлук) та зарубіжних учених: (О. Аттаназіо, Ю. Белугін, І. Глаголева, А. Дітон, Ю. Кашин, Дж. Кемпбел, К. Керролл, Є. Мельнікова, М. Фельдштейн, К. Хоріока, С. Шашнов, А. Шохін). Однак у сучасній вітчизняній науці необхідними є системні дослідження, які б цілеспрямовано і комплексно висвітлювали проблему ефективного формування заощаджень домогосподарств та якнайповнішого їх залучення до інвестиційних процесів за допомогою відповідних фінансових інструментів.

Мета дослідження. Метою статті є поглиблення теоретичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо активізації використання вітчизняними домогосподарствами основних інструментів інвестування заощаджень на фінансовому ринку України.

Виклад основного матеріалу. Оскільки заощадження домогосподарств є надзвичайно різноманітними за своїм складом, то це відповідно зумовлює значну кількість фінансових інструментів їх залучення до сучасних інвестиційних процесів.

Насамперед зазначимо, що інструмент – це «засіб, спосіб для досягнення чогось» [1, с. 499]. Отже, узагальнено фінансові інструменти можемо трактувати як засоби, що застосовуються для виконання завдань, передбачених фінансовою політикою держави, суб'єктів господарювання чи домогосподарств.

Міжнародні стандарти фінансової звітності визначають фінансовий інструмент як будь-який контракт, результатом якого є створення фінансового активу одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу іншого суб'єкта господарювання [2]. При цьому характерними властивостями

фінансових інструментів є: термін обігу (період часу до кінцевого платежу або вимоги ліквідації (погашення) фінансового інструменту); ліквідність (можливість швидкого перетворення на готівку без значних втрат); дохід за інструментами (визначається очікуваними процентними, дивідендними виплатами, а також сумами, отриманими від погашення чи перепродажу фінансового активу іншим учасникам ринку); номінальна ставка доходу (відображає в грошовому вираженні дохід, отриманий від інвестування коштів у фінансовий актив. Реальна ставка доходу дорівнює номінальній ставці доходу за вирахуванням темпів інфляції); ризиковість фінансового інструменту (відображає невизначеність, пов'язану з величиною та терміном отримання доходу в майбутньому); подільність (характеризується його мінімальним обсягом, який можна купити або продати на ринку); конвертованість (можливість обміну фінансового інструменту на інші фінансові активи); механізм оподаткування (визначає, в який спосіб та за якими ставками оподатковуються доходи від володіння та перепродажу фінансового інструменту); валюта платежу (валюта, в якій здійснюється виплата за фінансовим інструментом) [3].

Фінансовими інструментами можуть бути різноманітні фінансові активи, які обертаються на фінансовому ринку, є законними вимогами власників цих активів на отримання певного (як правило, грошового) доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються операції на фінансовому ринку [4]. Як слідує із вищенаведеного визначення, фінансові інструменти, що обертаються на відповідних сегментах фінансового ринку, характеризуються великою різноманітністю, тому їх класифікують за багатьма ознаками:

– за видами фінансових ринків (інструменти грошового ринку та ринку позичкових капіталів (гроші, розрахункові документи, цінні папери, які обертаються на цьому ринку); інструменти ринку цінних паперів (різноманітні цінні папери, що обертаються на цьому ринку); інструменти валютного ринку (іноземна валюта, а також окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок); інструменти ринку фінансових послуг (фінансові послуги, які надаються фінансовими інституціями-банками і небанківськими фінансово-кредитними установами) суб'єктам фінансових відносин – підприємницьким структурам, державі та домогосподарствам);

– за періодом обертання (короткострокові фінансові інструменти (з терміном обігу до одного року), що обслуговують операції на ринку грошей; довгострокові фінансові інструменти (з терміном обігу понад один рік), що обслуговують операції на ринку капіталів; безстрокові фінансові інструменти (кінцевий термін погашення яких не встановлено, наприклад, акції), що обслуговують операції на ринку капіталів);

– за характером фінансових зобов'язань (інструменти, наступні фінансові зобов'язання за якими не виникають, тобто інструменти без наступних фінансових зобов'язань (валютні цінності, золото тощо); боргові фінансові інструменти, які характеризують кредитні відносини між їх покупцем і продавцем та зобов'язують боржника погасити у встановлені терміни їх номінальну вартість і заплатити винагороду у формі відсотка (облігації, векселі тощо)) [4].

Отже, основними інструментами заощаджень домогосподарств на фінансовому ринку України є: готівка у національній та іноземних валютах, банківські депозити,

кошти на рахунках у небанківських фінансово-кредитних установах (кредитних спілках, страхових компаніях, недержавних пенсійних фондах), цінні папери, золото тощо.

Традиційно популярним і найбільш привабливим для українців інструментом заощаджень продовжують залишатися банківські депозити, що зумовлено насамперед тим, що банківські установи забезпечують отримання стабільних доходів та пропонують інші численні супутні послуги для населення. При цьому держава гарантує відшкодування депозитних коштів за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Однак не слід забувати і про певні недоліки розміщення коштів на банківських депозитних рахунках, а саме: невисокий рівень доходності, що, як правило, ледь перебиває інфляційне знецінення депозитних коштів, втрата доходів при достроковому знятті коштів, невідшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів, більших за встановлену законом суму.

Варто наголосити, що вітчизняні домогосподарства надають перевагу формуванню заощаджень у банках терміном до 2 років (табл. 1). Причому частка таких депозитів упродовж останніх років коливалася в межах від 49,5% у 2013 р. до 25,8% у 2015 р. Найменшою є частка депозитів терміном більше 2 років (від 1,2% у 2016 і 2017 рр. до 7,3% у 2012 р.), що, на нашу думку, все ще зумовлено певною недовірою населення до діяльності банків в Україні.

Таблиця 1

Динаміка і структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, за строками повернення у 2012–2017 рр.

Показники	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Депозити всього	369,3	100,0	442,0	100,0	418,1	100,0	410,9	100,0	444,7	100,0	495,3	100
На вимогу	77,2	20,9	87,7	19,8	100,2	24,0	112,5	27,4	129,6	29,1	166,0	33,5
До 1 року	125,6	34,0	121,3	27,4	135,6	32,4	176,4	42,9	171,5	38,6	181,1	36,6
Від 1 до 2 років	139,5	37,8	218,3	49,5	167,7	40,1	106,2	25,8	138,2	31,1	142,0	28,7
Більше 2 років	27,1	7,3	14,6	3,3	14,6	3,5	15,8	3,8	5,4	1,2	6,2	1,2

Джерело: наведено за [5].

Вітчизняні домогосподарства зберігають кошти на банківських депозитних рахунках як у національній, такій іноземній валютах (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка і структура депозитів домогосподарств, залучених банками України,
у розрізі валют у 2012–2017 рр.**

Показники	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Депозити всього	369,3	100,0	442,0	100,0	418,1	100,0	410,9	100,0	444,7	100,0	495,3	100
<i>у т. ч.:</i>												
Гривня	186,8	50,6	257,9	58,3	200,9	48,1	198,9	48,4	209,6	47,1	252,4	51,0
Долар США	149,3	40,4	150,7	34,1	181,1	43,3	177,4	43,2	199,3	44,8	203,7	41,1
Євро	30,8	8,3	31,2	7,1	34,2	8,2	33,1	8,1	34,5	7,8	38,1	7,7
Російський рубль	0,7	0,2	0,9	0,2	0,4	0,1	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0
Інші валюти	1,7	0,5	1,3	0,3	1,5	0,4	1,3	0,3	1,1	0,2	0,9	0,2

Джерело: наведено за [5].

Дані, наведені в табл. 2, свідчать про те, що найбільші суми депозитних вкладів населення були характерні для вкладень у гривнях за станом на 01.01.2018 р. вони склали 252,4 млрд. грн.) та доларах США (залишки коштів на депозитних рахунках на кінець 2017 р. становили 203,7 млрд. грн.). Така динаміка, на нашу думку, характеризує орієнтири домогосподарств на диверсифікацію їхніх вкладень, що пов'язано насамперед із фінансовою нестабільністю та очікуванням нових хвиль кризових явищ в економіці країни, адже за кризових умов в ощадно-інвестиційній поведінці домогосподарств домінує тенденція зберігати власні заощадження у неорганізованій формі (поза банківською системою). Однак при цьому потрібно пам'ятати, що вкладення коштів у купівлю іноземної валюти є досить ризиковим, оскільки у довгостроковій перспективі досить важко (навіть для експертів ринку) передбачити коливання курсу тієї чи іншої валюти.

Слід зазначити, що в умовах фінансової кризи найбільш стійкими у контексті збереження є депозити у дорогоцінних металах, оскільки такі метали традиційно користуються довірою населення та їхня вартість поступово зростає. Крім того, їхньою перевагою також є і те, що в період кризи продаж банківськими установами іноземної валюти нерідко призупиняється, тоді як банківських металів – ні. Однак варто наголосити, що заощадження на основі банківських металів в основному здійснюють з метою отримання прибутку та у деяких випадках для забезпечення майбутніх планових витрат. Проте світовий досвід підтверджує тезу про те, що ця форма вкладень є найбільш ефективною у довгостроковій перспективі.

Основні переваги та недоліки існуючих в Україні форм депозитів наведено в табл. 3.

Основні переваги і вади існуючих форм депозитів в Україні

Форми депозитів	Переваги	Недоліки	Вплив фінансової кризи
Депозити в національній валюті	– компенсують вплив інфляції при стабільній економіці; – ліквідні; – висока процентна ставка; – слугують мотивом звички до збереження у домогосподарств	– при зростанні інфляції грошові кошти знецінюються і відсотки за депозитами не перекривають інфляцію	Сильний
Депозити в іноземній валюті	– дохід залежить від динаміки коливання валютного курсу національної валюти; – ліквідні, проте менше, ніж депозити в національній валюті	– збиток залежить від динаміки коливань валютного курсу національної грошової одиниці; – невисока процентна ставка	Середній
Депозити в дорогоцінних металах	– вартість дорогоцінних металів постійно зростає; – найбільш перспективні для довгострокових вкладень грошових коштів	– існує лише у формі злитків у ваговій категорії; – депозит відкривається при умові певної ваги злитку; – незначна відсоткова ставка за депозитом	Низький

Джерело: наведено за [6, с. 114]

Окрім банківських установ вітчизняні домогосподарства можуть вкладати свої тимчасово вільні кошти і у небанківські фінансово-кредитні інституції (кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії зі страхування життя). Передумовами для розвитку більшості небанківських фінансово-кредитних інституцій традиційно вважаються ті ніші, які неспроможні зайняти банківські установи. І хоча діяльність цих установ із залучення заощаджень домогосподарств є менш потужною у порівнянні з банками, та вони все ж продовжують активно співпрацювати із сектором домогосподарств [7, с. 305].

Найбільш чисельними серед фінансово-кредитних інституцій ринку фінансових послуг в Україні (рис. 1) є кредитні спілки, які в сучасних умовах слугують альтернативним інструментом залучення заощаджень населення до інвестиційних процесів та додатковим джерелом фінансування потреб домогосподарств.

Упродовж 2012–2017 рр. кількість кредитних спілок в Україні суттєво зменшилась (майже наполовину), що пояснюється істотним погіршенням їхнього фінансового стану і значним зниженням показників платоспроможності та ліквідності. Причому в період, що аналізується, спостерігається суттєве зниження практично усіх, без винятку, показників депозитної діяльності таких кредитних установ (табл. 4).

Рис. 1. Динаміка кількості небанківських фінансово-кредитних установ в Україні у 2012–2017 рр., шт. (на кінець року)

Джерело: наведено за [8; 9; 10].

Таблиця 4

Динаміка основних показників депозитної діяльності кредитних спілок в Україні у 2012–2017 рр. (на кінець періоду)

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Кількість зареєстрованих кредитних спілок (на кінець періоду)	617	624	589	588	462	378
Кількість членів КС, тис. осіб	1095,9	980,9	826,0	764,7	642,9	564,1
Кількість членів КС, які мають внески на депозитних рахунках на кінець періоду (тис. осіб)	44,9	40,3	28,4	26,2	41,1	21,7
Внески членів КС на депозитні рахунки (залишок на кінець періоду) (млн. грн.)	1287,5	1330,1	968,6	855,2	831,8	937,0

Джерело: наведено за [8].

Водночас середня сума внесків на депозитні рахунки кредитних спілок України за станом на 31.12.2017 р. становила 43,2 тис. грн. (за станом на 31.12.2016 р. – 20,2 тис. грн., за станом на 31.12.2015 р. – 32,3 тис. грн.) [8, с. 5].

У структурі депозитного портфеля кредитних спілок найбільшу частку займають довгострокові вклади (понад 12 місяців) – 70,0% (656,2 млн. грн.). Вагому частку – 24,7% (231,1 млн. грн.) становлять середньострокові вклади на депозитні рахунки (від 3 до 12 місяців). Вклади на депозитні рахунки на строк до 3 місяців та внески до запитання становлять 3,8% та 1,5% відповідно [8, с. 8–9].

На нашу думку, основними причинами, які стримують розвиток кредитної кооперації в Україні, є: низький рівень довіри населення до функціонування цих установ; менша прозорість діяльності кредитних спілок у порівнянні з банківськими установами; нестабільність курсу національної валюти і, як наслідок, стрімкий відтік депозитів; падіння купівельної спроможності населення; відсутність впевненості у стабільності отримання майбутніх доходів тощо.

Такий інструмент залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів як вкладення коштів в недержавні пенсійні фонди потребує чіткого розуміння того, що фонд є фінансовою установою, яка працює винятково для пенсійного забезпечення громадян і має статус неприбуткової організації. Діяльність таких фондів ґрунтується на залучених пенсійних внесках від вкладників на тривалі строки та здійсненні інвестування коштів з метою їх накопичення й захисту від інфляції, що створює відповідні можливості для інвестування (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні у 2012–2017 рр.

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1. Кількість НПФ	94	81	76	72	64	64
2. Загальна кількість укладених пенсійних контрактів (тис. шт.) в т. ч.	61,4	61,4	55,7	59,7	62,6	58,7
– з вкладниками – юридичними особами	13,4	13,9	14,1	7,6	7,3	6,9
– з вкладниками – фізичними особами	48,0	47,5	41,6	52,0	55,2	51,7
3. Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (тис. осіб)	584,8	589,2	833,6	830,2	834,0	840,8
4. Пенсійні внески, млн. грн. в т. ч.	1313,7	1587,5	1813,1	1851,0	1895,2	1897,3
– від фізичних осіб	58,6	66,5	72,9	80,1	92,2	124,3
– від юридичних осіб	1254,9	1520,5	1739,7	1770,4	1802,1	1772,3
– від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Джерело: наведено за [10].

Майбутні пенсійні виплати учасникам за рахунок накопичених пенсійних активів чітко розраховуються і плануються, у зв'язку з чим пенсійні фонди відзначаються високим рівнем фінансової стійкості, що дає їм можливість підтримувати власну ліквідність на мінімальному рівні. Проте потрібно мати на увазі, що розмір додаткової пенсії особи залежатиме не лише від інвестованої суми, але і суми інвестиційного прибутку, яку отримає фонд за період інвестування вкладника. Тобто членам домогосподарств, які використовують цей фінансовий інструмент при реалізації своїх заощаджень варто пам'ятати про низку важливих чинників, а саме: період інвестування, суму та періодичність отриманих від вкладників внесків, які буде інвестувати фонд впродовж тривалого періоду.

До недоліків діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні, які впливають на вибір домогосподарствами фінансових інструментів для інвестування їхніх заощаджень, слід віднести: незначну тривалість їхнього існування, нестабільність і, як результат, – складність вибору фонду для здійснення пенсійних внесків, нераціональне співвідношення виплат до внесків громадян (оскільки надходження до недержавних пенсійних фондів здійснюються швидшими темпами, ніж виплати з них, функціонування таких фондів в Україні насамперед націлено не на покращення життя їхніх інвесторів, а на отримання прибутку, хоча це й заборонено законодавством).

За схожим принципом з недержавними пенсійними фондами працюють і страхові компанії у сфері страхування життя, основні показники діяльності яких відображені у табл. 6.

Таблиця 6

Динаміка основних показників діяльності страхових компаній зі страхування життя в Україні у 2015–2017 рр.

Показник	Один. виміру	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Приріст 2017/2016, %
Кількість страхових компаній	шт.	361	310	294	-5,2
у т.ч. СК «life»	шт.	49	39	33	-15,4
Валові страхові премії зі страхування життя	млн. грн.	2186,6	2756,1	2913,7	5,7
Валові страхові виплати зі страхування життя	млн. грн.	491,6	418,3	556,3	33,0
Обсяги сформованих страхових резервів зі страхування життя	млн. грн.	6889,3	7828,2	8389,6	7,2

Джерело: наведено за [9]

У сучасних реаліях заощадження домогосподарств за допомогою страхування життя теж можуть слугувати джерелом довгострокових інвестицій. Однак слід наголосити, що з огляду на події, які відбуваються упродовж останніх років в Україні, характеризується певними негативними тенденціями. Про це свідчить: загальне зниження вартості активів страхових компаній, зменшення їх ліквідності, особливо активів, розміщених у банківських установах (НБУ визнано неплатоспроможними близько 100 банків) та на фондовому ринку; втрата доступу до такого активу як нерухоме майно, розташоване на тимчасово окупованих територіях України (Крим, Донецьк, Луганськ); істотне зростання витрат на забезпечення виконання страхових зобов'язань у зв'язку зі значною девальвацією національної валюти. Сьогодні лише компанії, які упродовж останніх років здійснювали помірковану консервативну інвестиційну політику, мають належний запас фінансової міцності для нівелювання ризиків, що настали [9].

Таким чином, можемо стверджувати, що вітчизняний страховий ринок потребує рішучих та скоординованих дій з популяризації діяльності страхових компаній як інструменту залучення заощаджень вітчизняних домогосподарств на фінансовий

ринок України. Однак доводиться визнати, що обсяги валових страхових премій зі страхування життя значно перевищують обсяги валових страхових виплат, що свідчить про те, що в сучасних умовах діяльність страхових компаній передусім спрямована на отримання прибутку, а не на покращення фінансового стану застрахованих осіб.

На нашу думку, основною причиною стримування розвитку страхування життя в Україні є саме недовіра населення до страхових компаній. Також важливим чинником для розвитку страхування життя є рівень доходів населення загалом і заробітної плати зокрема, адже відомо, що формування добровільного ринку страхування життя в розвинених країнах світу розпочалося із досягнення величини заробітної плати у розмірі 500 дол. США на місяць. Отже, якщо середньомісячна заробітна плата громадян становитиме менше означеної суми, то масового страхування життя в державі не відбуватиметься. В Україні цей показник не сягає навіть 300 дол. США. Тому для пересічного українця платіж на страхування життя зазвичай належить до групи так званих «відкладених» потреб, які досить болісно дадуть про себе знати в майбутньому і часто не усвідомлюються громадянами сьогодні.

Таким чином, підгалузь страхування життя в Україні необхідно реформувати, враховуючи при цьому її теперішній стан, соціальне значення, а також притаманний їй потужний інвестиційний потенціал. Саме тому найближчими пріоритетами у регулюванні ринку страхування життя мають стати: відновлення довіри громадян до цього виду страхування; впровадження європейських принципів регулювання страхової діяльності; забезпечення прозорості страхового ринку шляхом забезпечення достовірної та регулярної фінансової звітності; капіталізація сектора тощо.

У сучасних умовах характерною ознакою української економіки є доволі значна питома вага неорганізованих заощаджень домогосподарств (готівка у національній та іноземних валютах) у їх загальній структурі. За оцінками вітчизняних фахівців, сьогодні в Україні «на руках» населення зберігає від 60 до 80 млрд. дол. США. Формування таких заощаджень, на нашу думку, спричинене насамперед нестабільністю економічної ситуації, високими темпами інфляції, відсутністю дієвих інструментів для залучення заощаджень домогосподарств та їх трансформації в інвестиційні ресурси, а також нестачею необхідних знань і відповідного досвіду роботи фізичних осіб на фінансовому ринку України. Безумовно, такий фінансовий інструмент як неорганізовані заощадження є найзручнішим у контексті ліквідності. Однак слід пам'ятати про те, що готівкові заощадження, які зберігаються вдома, поступово знецінює інфляція.

Недовірою населення до держави загалом та інституцій фондового ринку зокрема можна пояснити також і досить незначне використання вітчизняними домогосподарствами такого фінансового інструменту як цінні папери. Фондовий ринок є одним із найбільш чутливих сегментів фінансового ринку, адже окрім низки економічних факторів на його функціонування впливають і численні соціальні регулятори (звички, умовності, певні стереотипи), незнання яких зумовлює слабку участь домогосподарств на цьому ринку. Соціологічні опитування свідчать, що лише близько 1–2% населення готові інвестувати свої заощадження в інструменти фондового ринку, а в Україні цінні папери становлять у середньому лише близько 1% усіх заощаджень.

Варто наголосити, що приймаючи рішення про інвестування коштів у цінні папери, члени домогосподарств мають пам'ятати про те, що фондовому ринку властива висока волатильність («коливальність»), а також великий ступінь ризиковості здійснюваних на ньому операцій.

Сьогодні ринок облігацій України представлений насамперед державними і муніципальними облігаціями внутрішньої та зовнішньої позик, облігаціями підприємницьких структур. Для фізичних осіб найбільш прийнятними в сучасних економічних умовах експерти вважають облігації підприємницьких структур та облігації внутрішньої державної позики.

Для зниження ризику втрати коштів інвестор має ретельно обирати емітента облігацій і враховувати такі фактори: прибутковість підприємства, наявність чіткої та зрозумілої інвестиційної програми, популярність підприємства (емітент має бути добре відомим широкому колу потенційних інвесторів).

Необхідно відзначити, що у 2002 р. Перша фондова торгова система (ПФТС) відкрила торговельний майданчик, де фізичні особи отримали можливість легально заробляти гроші на операціях із купівлі-продажу цінних паперів.

З появою в Україні інтернет-трейдингу приватним інвесторам укладати угоди на фондовому ринку стало ще доступніше та набагато оперативніше. Якщо раніше для купівлі чи продажу акцій інвестору необхідно було зв'язатися з брокером (що вимагало часу і додаткових витрат), то за допомогою послуги інтернет-трейдингу можна торгувати цінними паперами безпосередньо з персонального комп'ютера через Інтернет, що дозволяє здійснювати миттєві операції, бачити весь обсяг біржової інформації на власному моніторі та значно знизити комісійні витрати.

До суттєвих переваг торгівлі цінними паперами за допомогою інтернет-трейдингу можна віднести: можливість самостійної роботи на ринку та контроль за рухом власних активів; миттєве здійснення угод у режимі реального часу; мінімальний початковий капітал; можливість зробити торгівлю цінними паперами основним видом своєї діяльності. А серед негативних моментів цього процесу виділимо те, що: по-перше, інвестор бере на себе усі ризики, пов'язані з прийняттям рішень щодо купівлі-продажу цінних паперів; по-друге, інтернет-трейдинг вимагає щоденних затрат часу.

Загалом причини низької активності домогосподарств на фондовому ринку України можна згрупувати у два блоки:

1) причини, пов'язані з невиконанням основними учасниками фондового ринку покладених на них функцій: низька ліквідність вітчизняного фондового ринку, що не дозволяє йому в повному обсязі виконувати покладені на нього завдання; слабкий розвиток інфраструктури ринку; не врегульована законодавча база стосовно функціонування фондового ринку, яка істотно знижує його можливості щодо акумулювання інвестицій домогосподарств;

2) причини, пов'язані з недостатньою можливістю для домогосподарств активно користуватися таким фінансовим інструментом як цінні папери: низький рівень заощаджень у переважній частині населення, слабка поінформованість домогосподарств щодо інвестиційних можливостей на фондовому ринку, негативний досвід, отриманий у ході проведення ваучерної та сертифікатної приватизації в Україні, який сформував велику недовіру населення саме до цього сегменту фінансового ринку.

Тому використання цього інструменту заощаджень нині продовжує залишатися прерогативою насамперед для населення, яке проживає в мегаполісах, і притаманне лише обмеженому колу осіб (акції корпоративних підприємств зосереджені, як правило, у руках їхнього керівництва).

Отже, констатуємо, що вітчизняні домогосподарства внаслідок не сформованості належного інституційного середовища не можуть сьогодні функціонувати в якості стратегічного інвестора, зацікавленого в піднесенні національної економіки, зміцненні її інвестиційного потенціалу. Тому активізація цього напрямку вимагає від органів державної влади і управління розробки національних проектів, орієнтованих на покращення фінансового стану українських домогосподарств та підвищення ефективності їх інвестиційної діяльності на фінансовому ринку України.

Головними напрямками стратегії використання інвестиційного потенціалу заощаджень домогосподарств у сучасних вітчизняних реаліях, на нашу думку, мають стати:

- забезпечення умов для зростання заощаджень домогосподарств, включаючи формування ефективної політики зростання реальних доходів населення;
- розроблення на законодавчо-правовій основі комплексу заходів для забезпечення гарантій стосовно вкладів населення і відповідної інституційної бази;
- створення ефективної системи залучення заощаджень домогосподарств в інвестиційну сферу за допомогою широкого спектру надійних та зрозумілих для пересічного громадянина фінансових інструментів (наприклад, поширення практики використання державних цінних паперів (зокрема, облігацій внутрішньої державної позики та казначейських зобов'язань) з можливістю надання державним цінним паперам для фізичних осіб додаткової економічної функціональності (можливості оплати навчання у вищих навчальних закладах за рахунок коштів, нарахованих особі під час погашення державних облігацій визначених серій));
- розвиток інституту фінансового посередництва шляхом створення Асоціації ліцензованих фінансових посередників з поділом їх за відповідними спеціалізаціями (банкіри, страховики, біржові маклери тощо);
- підвищення рівня фінансової грамотності українців у контексті активного їх залучення до інвестиційних процесів на фінансовому ринку;
- відновлення довіри населення до держави загалом та національної валюти і діяльності фінансових інституцій зокрема.

Висновки. Таким чином, дослідження основних фінансових інструментів залучення заощаджень домогосподарств дає підстави стверджувати, що рішення домогосподарств щодо доцільності здійснення заощаджень та вибору конкретних інструментів для вкладення тимчасово вільних коштів поєднують у собі як елементи об'єктивного оцінювання загальної економічної ситуації та власних доходів, так і суб'єктивні мотиви співвідношення доходності та ризику обраних інструментів.

Отже, у сучасних умовах найвагомішими пріоритетами державної політики стимулювання інвестиційної діяльності домогосподарств мають стати: підвищення рівня їх фінансової грамотності та популяризація ощадно-інвестиційної ідеології та культури серед українських домогосподарств, підвищення надійності систем захисту організованих заощаджень, розвиток фінансового посередництва та урізноманітнення фінансових інструментів для залучення пересічних громадян до активної інвестиційної діяльності.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. –1736 с.
2. Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_010 (дата звернення: 15.09.2018).
3. Фінансові інструменти : Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 15.09.2018).
4. Фінанси : підруч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pidruchniki.com/11200611/finansii/> (дата звернення: 14.09.2018).
5. Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls> (дата звернення: 18.09.2018).
6. Ворошило В. В. Формирование депозитного портфеля домохозяйств в условиях финансового кризиса. Экономика и управление, 2009. – № 2–3. – С. 113–117.
7. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : моногр. / Т. О. Кізіма. – К. : Знання, 2010. – 431 с.
8. Підсумки діяльності кредитних спілок за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/-KS/ks_2017.pdf (дата звернення: 1.10.2018).
9. Підсумки діяльності страхових компаній за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forinsurer.com/files/file00634.pdf> (дата звернення: 16.09.2018).
10. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення у 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf (дата звернення: 11.09.2018).

References

1. Busel V. T. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [The big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: Perun, 2007, 1736 p. [in Ukrainian].
2. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International Financial Reporting Standards], from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/929_010 [in Ukrainian].
3. Finansovi instrumenty: Vikipediia [Financial instruments: Wikipedia], from <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
4. Finansy: pidruch. [Finance: a study guide], from <https://pidruchniki.com/11200611/finansii/> [in Ukrainian].
5. Depozyty domashnikh hospodarstv u rozrizi vydiv valiut i strokiv pohashennia [Deposits of households by type of currency and maturity dates], from <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls> [in Ukrainian].
6. Voroshilo V. V. Formirovanie depozitnogo portfelia domokhoziaistv v usloviakh finansovogo krizisa [The formation of a deposit portfolio of households in the financial

- crisis]. *Ekonomika i upravlenie – Economy and Management*, 2009, No. 2-3, p. 113–117 [in Russian].
7. Kizyma T. O. *Finansy domohospodarstv: suchasna paradyhma ta dominanty rozvytku: monohr.* [Household finance: contemporary paradigm and development trends]. Kyiv: Znannia, 2010, 431 p. [in Ukrainian].
 8. Pidsumky diialnosti kredytnykh spilok za 2017 rik [The results of activities of credit unions for 2017], from https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/-KS/ks_2017.pdf [in Ukrainian].
 9. Pidsumky diialnosti strakhovykh kompanii za 2017 rik [The results of activities of insurance companies for 2017], from <https://forinsurer.com/files/file00634.pdf> [in Ukrainian].
 10. Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia u 2017 r. [The results of non-state pension provision for 2017], from https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 16 листопада 2018 р.